

Elhonen Saks (1927-2014)

“Ühe inimese saatuses peegeldub sageli kogu rahva lugu“

Kultuur ja elu 2/2010

Osa Velly Rootsi intervjuust Elhonen Saksaga

Kui kummaline võib olla inimese saatus

Elhonen Saks: „Meenutades oma perekonna elu, olen palju mõtelnud, kui kummaline võib olla inimeste saatus, kuidas kujuneb ajalugu ja kes seda kõike juhib. Minu nii ema- kui ka isapoolsed vanavanemad tulid siia Poolast, illegaalselt. Vene tsaaririigis kehtis seadus, et juudid tohtisid elada ainult läänepoolsetes kubermangudes, piiriks oli Daugava jõgi. Sellegipoolest tulid mu vanaisad koos peredega 19. sajandi teisel poolel siia, isaisa Valka ja emapoolne vanaisa Rakverre. Isaisa Jehuda oli rändkaupmees. Tal oli hobune ja vanker, vedas sellega kaupa mitte ainult kohalikele talupoegadele, kes temasse hästi suhtusid, vaid käis ka teistes Venemaa kubermangudes. Tal oli viis last – neli poega ja tütar. Tol ajal oli juutide elus kindel koht religioonil. Vanaisa ei olnud eriti haritud, aga ta pidas rangelt kinni kõikidest meie usukommetest ja -reeglitest. Kodune keel oli jidiš.

Vanaisa tahtis oma lastele anda võimalikult hea hariduse ja saatis vanema poja õppima Vilno linna (Vilnius), kus asus kõrgem juudi usuteaduse seminar. Minu onu Haim-Leib lõpetas seal õpingud enne I maailmasõda ja saadeti rabina tööle Možaiski linna. Ta oli avara silmaringiga, uuris filosoofiaalast kirjandust ja pidas kirjavahetust judaismi küsimustes ka Iisraelis asuvate rabidega. Muidugi ei saanud ta pärast nõukogude korra kehtestamist enam kuigi kaua rabina töötada, tema töökoht likvideeriti ja 1935. aastal ta vangistati. Hiljem on ta rääkinud, et kaastundlikke inimesi on igal pool, oli ka ülekuulajate hulgas. Mees, kes teda üle kuulas, oli talle öelnud: „Ma saan aru, sa pole midagi halba teinud, aga sa oled siia toodud kui rahvavaenlane, oled parteitu ja ma ei saa midagi sinu heaks teha. Kuid kas sa võiksid leida mingi põhjuse, mille eest

saaks sulle kergema karistuse määrata?“ Minu onu oli siis meenutanud, et on saanud kirju Eestist. Ahah, see pole eriti raske kuritegu, saan sulle määrata karistuseks kolm aastat. Ta saadeti koonduslaagrisse, elas selle siiski üle ja tuli Možaiskisse tagasi.

Ita ja Elhonen isaga juulis 1929.

Kommunistliku ideoloogia mõju all

Vanaisa oli oma rabist poja üle väga uhke, aga järgmine poeg, Moiše, tegi talle palju peavalu. Moiše lõpetas Valga vene gümnaasiumi, õppis juveliiritööd ühe juveliiri juures. Pärast Eesti iseseisvumist läks ta 1918. aastal elama Tallinna ja töötas suuremas juveelitöökojas. Majanduslikult oli ta hästi kindlustatud, kuid millegipärast sattus sotsiaaldemokraatide mõju alla. Ta tellis Venemaalt raamatuid ja ajakirju, oli haaratud marksismi-leninismi ideedest ja hakkas uskuma, et Nõukogude Liit on tööliste paradiis. Tol ajal oli juutidel Eestis aktiivne ühiskondlik elu, oli palju seltse, ühinguid, organisatsioone. Üks neist, ainus väga vasakpoolne, oli “Licht” (Valgus), mille üks liidritest oli minu onu. Ta levitas aktiivselt kommunistlikku ideoloogiat. 1940. aastal tervitas ta nõukogude korra kehtestamist Eestis. Onu oli seisukohal, et õiglase on rikastelt vara ära võtta ja soovis koguni ka enda kogutud omand valitsusele üle anda. Ta määrati suure natsionaliseeritud juveeliäri direktoriks. Vanaisa kurvastas väga, et tema poeg ei olnud usklik ega käinud kordagi sünagoogis. 1940. aastal käis onu Moskvast ja külastas ka oma rabist venda Možaiskist. Nõukogude tegelikkus ja kõnelused vangilaagrist vabanenud vennaga avaldasid talle tugevat mõju. Kui ta tagasi tuli, oli ta tohutult muutunud, meile koguni näis, et ta on nagu segi läinud. Marksistlikku ideoloogiat ta enam ei meenutanud. Nõukogude Liidu tagalasse evakueerus ta 1941. aastal oma naise ja 12-aastase tütrega enne meid. Lootsime, et ta kohaneb seal kiiresti ja on siis ka meile abiks. Ta jõudis algul Moskvasse, siis Alma-Atasse, sealt Karagandasse, ja mida rohkem ta ümbritsevat elu

jälgis, seda rohkem pettus oma ideedes. 1941. aastal poos ta end üles, jättes abikaasale ja tütrele kirja, et ei suuda üle elada oma ideede täielikku nurjumist. Ta palub oma lähedastelt andeks, kuna ei saa neile võimaldada normaalset elu.

Ameerikas õnne otsimas

Vanaisa kolmas poeg Jossif oli väga aktiivne poiss. Pärast Valgas algkooli lõpetamist töötas mõnda aega Tartus mingis poes ja otsustas siis 1925. aastal sõita Ameerikasse. Seal töötas ta autojuhina ja tegi muid lihtsamaid töid. Seitsme aasta jooksul oli ta kogunud väikese kapitali ja otsustas asutada väikeettevõtte. Kuid 1933. aasta majanduskriisis kukkusid kokku nii ettevõtted kui ka pank, kus tema raha oli hoiul. Ta jäi kõigest ilma, tuli koju tagasi ja töötas taas Tartus. Ameerikast oli ta kaasa võtnud mälestuseks mõningaid münte, ka presidendi pildiga kuldmünte, mida ta mullegi näitas.

Vanaisa ainus tütar Hanna lõpetas vene gümnaasiumi ja õppis Tartu Ülikoolis arstiteadust. Ta abiellus ja kogu oma edasise elu, välja arvatud sõja-aastad, töötas Hanna Ring arstina Tallinnas.

Austria rindelt tagasi Eestisse

Minu isa David Saks sündis 1891. aastal ja oli vanuselt teine poeg perekonnas. I maailmasõja ajal oli ta parajasti väeteenistuses, saadeti Austria rindele ja langes austerlaste kätte vangiks. Ta oli küll lõpetanud ainult algkooli, aga rääkis paljusid keeli: eesti, läti, saksa, vene keelt ja jidišit. Kui selles veenduti, pandi ta tõlgina kantseleis tööle. Talle anti mitu korda linnapuhkust, käis korduvalt Viinis ja kohtus seal elavate juutidega. Talle tehti isegi mitu ettepanekut seal abielluda ja sinna jäädagi. Mina olevat 10-aastasena isale ütelnud, et no miks sa ei abiellunud seal mõne rikka viinlannaga, mõtle, ma oleksin siis seal sündinud!

Josif, Moissei, Hana, David

Isa aga tuli Valka tagasi, tutvus oma tulevase abikaasaga ja nad abiellusid. Ema väikese kaasavara abil avasid nad poekese, kus müüdi mitmesuguseid pesu- ja muid riidesemeid. Ema oskas õmmelda ja tema valmistatud laudlinad, linikud ja muu näputöö tõi eelarvesse lisa. Nad üürisid neljatoalise korteri, kus oli kolm väga väikest ja üks suur tuba. Seal sündis 1921. aastal minu õde Ita. Ema oli väga haiglane ja majapidamistöodel abistas teda Selma, erakordselt heasüdamlik ja abivalmis lätlanna. Mina sündisin 1927. aastal. Seitse päeva pärast sünnitamist mu ema suri ja see on jäänud mu südant siiani vaevama. Kogu majapidamine langes nüüd Selma õlule. Ita on mulle rääkinud, et ema eluajal järgiti kodus kõiki juudi usukombeid, söödi koššer-(puhast) toitu, tähistati kõiki pühapäevi. Selma püüdis samamoodi jätkata, aga muidugi see täielikult nii ei läinud. Meie isa oli mõõdukalt usklik, pühapäevade ajal ta käis sünnipäevadele, aga näiteks toitu osteti kas turult või muudest kauplustest. Sealihaga me küll kunagi ei söönud ja liha- ning piimatoodete valmistamiseks olid eraldi nõud. Vanaisa, kes meie juures elas, ei söönud enam kunagi koos meiega, sest tema tõekspidamise järgi oli nüüd toitu valmistanud kristlane ja see pole enam koššer. Ta muretses ja valmistas endale söögi eraldi.

Lapsepõlv väikelinnas Valgas

Mina pidasin Selmat oma emaks, kes mind hoidis ja väga armastas. Esimese keelena õppisin ära läti keele. Peagi pärast ema surma likvideeris isa meie kaupluse ja otsustas koos ühe sõbraga asutada seebivabrikut. Nad töötasid kõvasti, muretsesid ise tooraine ja müüsid valmistoodangu. Kuid paari aasta pärast jäid nad miinustesse, järel olid suured võlad. Kartsime, et kogu meie vara müüakse oksjonil maha. Isa töötas mõnda aega metsas, kus mõõtis talunikele raietükke välja. Alles 1936. aastal sai ta tööle müügiagentina Tallinna trikootaživabrikusse. Sellest peale elas ta Tallinnas ja käis paar korda kuus meid Valgas vaatamas. Mina ja minust seitse aastat vanem õde Ita muutusime üsna kiiresti iseseisvaks, kuigi majapidamise eest hoolitses edasi Selma, kes oli meile nii hoidja kui ema eest.

Valgas suhtlesime tihedalt ema ja isa heade sõpradega. Minu eest hoolitses eriti soojalt hambaarstina töötav Zilja. Tema peres järgiti hoolikalt usutraditsioone, eriti ilusad olid paasapühad. Suheldes tema ja teiste juudi peredega, sain selgeks ka jidiši. Valgas elas tol ajal peale eestlaste ja juutide veel palju lätlasi, venelasi, sakslasi. Peaaegu kõik valdasid omavahel suheldes mitut keelt ja ma ei mäleta ühtki rahvuslikul pinnal tekkinud tüli.

1936. aastal läksin Valga kuueklassilisse juudi algkooli. Õppeprogramm oli sama mis teisteski koolides, ainult et see toimus jidišis. Õppisime ka ivriiti, toorat (Vana Testamendi Moosese seaduseraamatud), muidugi eesti keelt. Koolis tähistati

pidulikult usupühased, tehti näitemänge ja valmistati kostüüme. Paasapühade ajal oli koolivaheaeg ja neid pühi peeti kodus. 10 000 elanikust oli Valgas umbes 500 juuti, kes töötasid peamiselt käsitöölise, kaupmeeste, ametnike ja arstidena. Oli oma sünagoog ja rabi, juudi surnuaiale on maetud minu vanaema ja ema. Kui ma kooli läksin, oli õpilasi 60, nelja aasta jooksul jäi meid järele 25. Piiri kinnistumine Eesti ja Läti Vabariigi vahel oli kaasa toonud nii töö- kui ka kaubandusalaseid probleeme. Paljud juudi pered läksid elama Tartusse, Tallinna või ka Riiga. 1938. aastal meie kool suleti. Edasi õppisin kuni sõja puhkemiseni eesti koolis, rääkisin eesti keelt vabalt.

Nõukogude okupatsioon ja sõja algus Saksamaaga

Kui 1940. aastal Eesti okupeeriti, likvideeriti kuu aja jooksul Eesti Juudi Kultuuriautonomiam, seejärel kõik juudi organisatsioonid. Ometi leidsin juute, kes nõukogude korda rõõmuga tervitasid, nende seas ka minu vanem õde Ita. Isa oli pannud ta õppima eesti kooli ja ta oli jäänud nagu juudi traditsioonidest kõrvale. Temale oli suurt mõju avaldanud onu Moiše oma kommunistliku ideoloogiaga. 1940. aastal õppis Ita keskkooli viimases klassis, astus kohe komsomoli, valiti kooli komsomoli sekretäriks ja oli Valga linna komsomoliorganisatsiooni liige. Sõja puhkemise järel Saksamaaga evakueerus Ita koos teiste partei- ja komsomolitöötajatega Jaroslavlisse.

Mina olin saanud 14 aastat vanaks, olin üksi Valgas ja rinde lähenedes ei teadnud, mida teha. Selma tahtis mind kindlasti ära peita ja varjata, siiski pani üks meie pere tuttav mu pikema jututa Tallinna rongile ja saatis isa juurde. Seal me juba koos teiste sõpradega evakueerusime Venemaale. Eestisse jäid põhiliselt vanad ja haiged, aga ka neid, kes olid enne Hitleri võimuletulekut käinud Saksamaal ja teistes Euroopa riikides ega uskunud seda, mida sakslaste kohta räägiti, pidades seda nõukogude propagandaks. Mõnedki jäid Eestisse ka põhjusel, et nad teadsid, mida Nõukogude Liidus oli juutidega tehtud.

Evakueerumine Venemaale

Rong, millega mina, isa, vanaisa Jehuda, onu ja tädid (minu ema kaks õde) sõitsime, pidi jõudma Uljanovskisse. Kuid ühes Tšuvašia jaamas aeti kõik põgenikud rongilt maha ja saadeti küladesse laiali. Meid paigutati mitme perega kohaliku tare ühte tuppa. Tööd ei olnud, et ellu jääda, müüsimine oma asju. Saime aru, et kaua me niimoodi vastu ei pea. Isa vend, minu onu Jossif, kogus kokku 30 inimest ja me läksime tagasi Kanaši jaama, kus meid oli rongilt maha võetud. Minu isal oli ilus vanaaegne Šveitsi kell, nad pakkusid seda jaamaülemale, et minema pääseda. Jaamaülem haakiski mingi rongi külge loomavaguni ja küsis, kuhu tahame minna. Millegipärast otsustati sõita Alma-Atasse ja vagunile pandigi vastav silt. Pääsime

terve kuu ringlesime mööda Siberi raudteid, kuni lõpuks jõudsime Alma-Atasse. Linn oli põgenikke täis ja meie sõitsime edasi Põhja-Kasahstani Turmõši linna, kuhu jäime peaaegu aastaks peatuma. Läksin seal kohalikku kooli, lõpetasin kaheksanda klassi ja sain selgeks ka vene keele. Hakkasime otsima teateid oma sugulaste kohta. Selgus, et Ita on Jaroslavis, kuhu olid evakueerunud Nõukogude Eesti partei, komsomoli ja majanduse juhtivtöötajad. Isa vanem vend, rabi Haim-Leib oli läinud oma poja ja kahe tütrega Samarkandi ja kutsus meidki sinna, kuhu me 1943. aastal suure vaevaga ka jõudsime.

Saanud seal teada oma venna Moiše enesetapust, otsustas onu Jossif sõita Karagandasse uurima, mis oli juhtunud. Muidugi oli ta lihtsameelselt mõelnud, et Venemaalgi võib niisama vabalt oma mõtteid väljendada, nagu see oli olnud Ameerikas. Karagandas ta vangistati, läbiotsimisel leiti mälestuseks kaasa võetud Ameerika mündid ja anti sõjatribunali alla kui spioon. Tollal olid Ameerika ja Venemaa siiski liitlased ja surmanuhtlust talle ei määratud, vaid saadeti viieks aastaks vangilaagrisse. Pärast sõja lõppu püüdsime temaga kirjavahetust pidada ja mõned kirjad jõudsid isegi kohale. Kuid siis teatati järsku, et ta on surnud. Mis juhtus, ei tea me tänaseni.

Elu Samarkandis

Samarkandi oli tol ajal kogunenud palju põgenikke. Et mitte nälga jääda, olid mõned organiseerinud väikesi kooperatiive. Ühes usbekkidelt üüritud toas töötas ka meie pere, valmistati puuvillaseid kangaid. Mina käisin hommikul koolis, õhtupoole tegin seal koos onutütardega tööd. Enamiku meie toodetest võttis kooperatiiv, osa müüsimise ise turul. Müügiks mõeldu peitsime põranda alla, mille luugile oli asetatud vaip. Ükskord tuli meid miilits kontrollima. Mina pidin vaibal lamama, aga ma värisesin hirmust nii kõvasti, et miilits küsis, mis poisil viga. Isa seletas, et poiss põeb malaariat. Miilits jättis meid siis küll rahule, aga edaspidi kartsime kangaid turul müüa.

Usbekid olid väga sõbralikud, nõukogude võimu ei armastanud nad sugugi. Nad mäletasid veel aega, mil neil oli kasutusel olnud araabia tähestik, vahepeal tuli ladina tähestik ja siis suruti peale kirillitsa. Oli vanemaid mehi, kellel kunagi oli olnud neli naist, nagu nende usk neile lubas. Kui nad siis pidid kolm naist vabaks laskma, ei olnud see ka naistele sugugi meeldinud.

Iraani kaudu saadeti nõukogude sõjaväele varustust ja Ameerika juudid, saanud teada sõjapõgenike viletsast olukorrast, hakkasid meile toidupakke saatma. Nii et nälga me enam tunda ei saanud. Mina veetsin kogu oma vaba aja onuga, kes oli Vilnos rabiks õppides saanud hea hariduse ja väga erudeeritud. Ta rääkis ikka, et küll Jumal teda aitab, pääseb kord oma isade maale ja võtab meidki kaasa. Ta on käinud kogu aeg Jumala seaduste järgi, pole kunagi süü süü süü söönud seda, mis Piibli järgi on keelatud.

Ka vangilaagris korjasid nad teiste usklike vangidega taimi ja tegid endale ise süüa. Muu kõrval rääkis ta mulle, et Stalini võim on saatanast, see mandub, aga sellega koos tuleb veel pikka aega elada. Ära usu kõike, mida koolis räägitakse, ütles ta mulle.

Tagasi kodumaale

Samarkandis oli palju Poola sõjaväelasi, keda venelased olid Siberisse küüditanud. Kui algas sõda Saksamaaga, anti neile luba organiseerida oma sõjaväeosa, et neid siis Poola eksiilvalitsuse käsutusse saata. Nende hulgas oli palju juute ja minu onu suhtles nendega. Sõja lõppedes anti poolakatele luba läbi Iraani kodumaale sõita. Kuidagi muretseti poola perekonnanimedega passid ka minu onule ja tema pojale. Aga mis saab tütardest? Korraldati siis nii, et vanem tütar abielluks oma vennaga, kellel oli juba Poola pass. Kui neil oli viisa käes, läksid nad konsulaati paluma, kas nad ei saaks noorema tütre, kellel polnud veel dokumente, kuidagi ikka kaasa võtta. Luba nad said ning meie lahkumine onust ja tema lastest oli väga kurb, ega me vist enam kunagi üksteist näe. Onu oleks tahtnud ju meidki kaasa võtta, aga meie kindel soov oli Eestisse tagasi tulla.

Onu koos oma lastega pääses Poolasse, sealt kuidagimoodi Pariisi, kus said endile taas õiged perekonnanimed. Tütred tutvusid Ameerika sõjaväelastest ortodokssete juutidega, abiellusid ja siirdusid Ameerikasse. Onu koos oma pojaga aga jõudiski oma isade maale, elas seal veel kuus aastat ja nägi ära Iisraeli riigi sünni. Meie tulime Eestisse tagasi 1944. aastal. Kõik evakuatsioonist tulnud suunati kuuks ajaks karantiini, toideti ja anti Ameerika abi korras saadetud rõivaid. Karantiin asus Kiviõlis. Palju aastaid hiljem saime teada, et seal oli sõja ajal olnud sakslaste koonduslaager, kus oli hukkunud tuhandeid sõjavange ja Euroopast Eestisse toodud juute.

Elu tuleb uuesti alustada

Valgas ootas meid rõõmuga Selma, kes oli saanud alles hoida mõningaid meie esemeidki. Pidime oma elu uuesti alustama ja asusime elama Tallinna, kus Ita muretses meile mingi eluaseme. Ta oli saanud tööd mitme ajakirja ja ajalehe toimetuses ja lõpetas kaugõppes Tartu Ülikooli filoloogiateaduskonna. Ita abiellus Juhan Smuuliga ning oli tema teoste esimene redigeerija ja kriitik. See abielu ei kestnud küll kuigi kaua. 1950. aastal toimunud EK(b)P KK VIII pleenumile järgnenud repressioonid haritlaskonna vastu ei jätnud ka Itat puudutamata. Teda süüdistati, et on kaotanud usalduse kui Ameerika spiooni sugulane ja juut ning edasi sai ta töötada vaid vabakutselise tõlgina. Kuna Ita valdas vabalt läti keelt, vahendas ta eestlastele üle kolmekümne läti autori teose, nii proosat kui ka näidendeid. Tema tööd on nii Eesti kui ka Läti valitsus kõrgelt hinnanud.

Mina lõpetasin kuldmedaliga keskkooli ja seetõttu pääsesin eksamiteta õppima Tallinna Polütehnilisse Instituuti. Õpingute kõrvalt töötasin algul töölisena, siis juhtisin brigadirina Koplis laevaremonditehase ehitusel saksa sõjavange. Pean ütlema, et mul oli nendega hea koos töötada: nad olid väga hoolikad ja täpsed. Nende jutu järgi polevat nad kunagi olnud antisemiidid. Ma muidugi ei tea, kui siirad nad olid. Kui nad ära viidi, anti nende asemele tööpataljon. Tööle toodi ja viidi neid ravis ja nendega oli mul igavene mure. Tööd teha nad ei tahtnud, tegid sageli meelega praaki. Õhtuti pärast tööd õppisin, puudunud loengute marterjali andsid mulle sõbrad kursusekaaslased. Siis tutvusin oma tulevase abikaasa Erikaga, kes töötas TPI laboratooriumis. Ta oli oma abikaasast lahku läinud ja tal oli väike poeg. Kuna ta oli eestlanna, ei kiitnud minu isa seda abielu heaks. Isa oli üldse kuidagi abituks muutunud, ei leidnud endale uues elus enam kohta. Viimased aastad elas ta oma õe Hanna juures.

Ehitusinseneri diplom ja töö ENSV Ehituskomitees

Pidasin Erika poega, väikest Kullot, alati omaenda lapseks ja peagi saime ka ühise poja Touri. Omades juba peret, ei olnud mul enam võimalik samal ajal õppida ja tööl käia ning läksin üle kaugõppesse. Ehitusinseneri diplomi sain 1955. aastal ja edasi töötasin mitmes ehitusremondiettevõttes küllalt madalatel töökohtadel, sest parteisse astuda ma ei tahtnud. 1962. aastal tuli minu juurde ehitusinsener Andres Saar, tehes mulle ettepaneku tulla tööle organiseeritavasse Eesti NSV Ehituskomiteesse. See asutus hakkas juhtima projekteerimis- ja ehitusalast tööd kogu Eestis. Töötasin seal 25 aastat. Mul on mees üsna naljakas seik. Ükskord saadeti mind koos Moskva delegatsiooniga uurima ehitustegevust Usbekistanis. Soovisime seal vaadata valmis ehitatud ja eksploatatsiooni antud hooneid. Kohapeal selgus, et valmis oli vaid vundament, maja ennast polnudki. Meilgi juhtus vahel, et aasta lõpus võeti hoone vastu, kuigi jaanuariks jäi veel üht-teist lõpetada. Aga niimoodi, nagu töötati Usbekis ja võib-olla mujalgi, ei tulnud siin kõne allagi. Seetõttu meid usaldati ja saime palju head ehitusmaterjali ka välismaalt. Nõnda valmis näiteks Sakala Keskus, mille asemel on praegu kahjuks Solaris. Selles hoones oli kasutatud palju hinnalist materjali ja ta oli väga korralikult ehitatud.

Pensionile jäänud, asutas Elhonen Saks kirjastuse "Aviv" ja hakkas välja andma väljapaistvate juudi autorite teoseid, mida eesti keelde vahendasid ivriidist ja jidišist Uku Masing, Kalle Kasemaa ja Kristiina Ross. Tema enda sulest on ilmunud "Siioni targad" (1996), "Püha maa Iisrael" (1998), "Kes on juudid ja mis on holokaust" (2003), "Püha maa teelahkmed," (2005), "Eestlased ja juudid"(2008).

Ehituskomitee asus Pegasuse kohviku lähedal, mille kõrvale 1980. aastate lõpul hakati riputama ERSP materjale. Ühtepuhku peksti need küll puruks, aga taastati jälle. Hakkasin neid lugema ja ERSP poliitiline suund pakkus mulle suurt huvi. Arvan praegugi, et Eesti iseseisvuse taastamisel on väga suured teened Tunne Kelamil, kes organiseeris kodanike komiteede liikumist ja Eesti Kongressi. Astusin Isamaaliitu ja olen kandideerinud IRL nimekirjas kohalikel valimistel.

1997. aastal oli mul õnn koos oma muusikust poja Touriga käia Jeruusalemmas ja kohtuda rohkem kui viiekümne aasta järel taas oma onupojaga. Sellest reisist sündis raamat "Püha maa Iisrael", mida illustreerivad Touri fotod. Tahaksin väga veel kord oma elus Iisraeli ajaloolisi paiku näha.

Juudid ei ole ainus vähemusrahvus Eestis, vaid siin elab paljudest rahvustest inimesi, kes peavad Eestit oma kodumaaks. Keelekasutus ja rahvus ei ole identsed mõisted. On võimalik olla Eesti patrioot ja samas austada etnilistelt esivanematelt päritud kultuuri. Nii eestlasi kui juute ühendab nende traagiline ja kangelaslik ajalugu, Mõlema rahva suurimaks ohuks on killunemine vastandlikeks gruppideks. Selle ärahoidmiseks on vajalik pidevalt pöörduda näoga mineviku suunas, õppida tundma oma esivanemate vigu, et neid tulevikus vältida."